

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-42>

УДК 342.7

Мігашко В.Є.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В КОНТЕКСТІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Анотація. Стаття присвячена можливостям захисту прав юридичних осіб в Європейському Суді з прав людини. У статті досліджується ефективність та результативність способів захисту прав та охоронюваних законом інтересів юридичних осіб. Акцентується увага на значенні й ролі Ради Європи в контексті функціонування механізмів захисту прав фізичної та юридичної особи. У роботі розкрито механізми захисту прав юридичних осіб в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У статті з'ясовується, які з прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, визнаються за юридичними особами і можуть бути предметом захисту в Європейському Суді з прав людини. В статті підкреслюється, що Європейський суд з прав людини є частиною механізму захисту прав людини в країнах, що ратифікували Конвенцію прав людини.

Ключові слова: рішення ЄСПЛ, практика Європейського суду з прав людини, судова практика, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юридична особа, захист прав юридичної особи.

Mihashko Valentyn

Yaroslav Mudryi National Law University

MECHANISMS OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF LEGAL ENTITIES IN THE CONTEXT OF THE CONVENTION ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

Summary. The article is devoted to the possibilities of protecting the rights of legal persons in the European Court of Human Rights. The article examines the efficiency and effectiveness of methods for protecting the rights and legal interests of legal entities protected by law. The emphasis is placed on the significance and role of the Council of Europe in the context of the functioning of the mechanisms for protecting the rights of individuals and entities. The work outlines the mechanisms for protecting the rights of legal persons in the context of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The article clarifies which of the rights provided for by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are recognized by legal entities and can be subject to protection in the European Court of Human Rights. The article emphasizes that the European Court of Human Rights is part of the mechanism for the protection of human rights in countries that have ratified the Convention on Human Rights. The appeals of legal entities for the protection of their rights to the ECtHR are less numerous than complaints of individuals, but the ECtHR Convention and practice provides them with sufficiently effective protection. Legal persons, along with physical ones, can refer to: Art. 6 of the Convention establishing the right to a fair trial, namely: the right to a fair and public hearing of a case within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law; Art. 7 which excludes punishment without a law; Art. 13 on the right to an effective remedy in a national body. The recourse of legal entities for the restoration of violated rights to the ECtHR is an effective legal remedy in cases where the possibilities of protecting rights in domestic courts are exhausted. Important to the development of national legislation are the legal positions of the ECtHR, which are based on the Court's subsequent similar decisions and which are the source of law for Ukrainian courts.

Keywords: ECHR judgment, practice of the European Court of Human Rights, jurisprudence, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, legal entity, protection of the rights of a legal entity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови незалежної Української держави першочерговим завданням є належна реалізація та захист прав і свобод людини і громадянина, реальне втілення в життя конституційних приписів, які окреслюють правове становище особи.

Україна ввела у власне законодавство міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, отже, і цілий ряд міжнародних договорів щодо захисту прав людини. В результаті, фактично, в національний правопорядок була введена абсолютно нова структура нагляду за дотриманням законодавства – міжнародні органи захисту прав людини. Однак, на жаль, українська юридична наука, вклавши безліч сил і засобів вивчення деяких з цих механізмів, забула про інші, що і при-

звело до істотного пробілу в теорії і ще більшого пробілу в юридичній практиці з цього питання.

Ефективність та результативність способів захисту прав та охоронюваних законом інтересів юридичних осіб є однією з умов дієвості механізму правового регулювання, а визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права на законодавчому рівні зумовлює необхідність імплементації у національне законодавство України положень, напрацьованих Європейським судом з прав людини.

Надзвичайно важливе значення для забезпечення дотримання та належного захисту прав юридичних осіб має права, передбачене ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню механізму захисту прав фізичних та юридичних осіб приділяли увагу К.В. Андріян, Т.О. Анцупова, І.З. Брацук, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, Л.В. Ващенко, О.Р. Дашковська, А.І. Дмитрієв, Т.І. Дудаш, В.І. Завидняк, О.В. Зіменко, К.Ю. Ісмайлов, Б.І. Квятковська, О.С. Кузембаєв, Т.О. Лоскутов, В.І. Манукян, В.П. Пташинська, О.В. Соловійов, О.М. Толочко, Т.І. Фулей, В.Д. Юрчишин та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна дослідження полягає у розробці концепції механізму захисту прав юридичних осіб в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Актуальність дослідження механізму захисту прав юридичних осіб в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод посилюється з недостатністю теоретичної розробленості, існуванням значної кількості дискусійних теоретичних і практичних питань щодо удосконалення механізму захисту прав юридичних осіб.

Мета статті. Метою цієї статті є комплексне дослідження механізму захисту юридичних осіб у практиці Європейського суду та національних судів України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток міжнародного права в сучасному світі і, в особливості, в сфері прав з неминучістю ставить питання про його співвідношення з національним законодавством держав і державним суверенітетом.

Становлення принципу поваги прав в міждержавних відносинах проходило протягом тривалого історичного періоду. Сучасний світ стає все більш взаємозалежним і цілісним. У ньому односторонні дії держав, які не враховують інтереси інших країн і народів, не тільки не дають їм довготривалої переваги, але і значно ускладнюють міждержавні відносини і, в кінцевому рахунку, можуть поставити під загрозу саме існування людської цивілізації.

У взаємозалежному світі лише шляхом узгодження позицій держав, часто навіть на шкоду їхні суверенні права і визнання верховенства міжнародного права над національними законами, можна забезпечити міцний мир і загальну безпеку.

Відправною точкою функціонування механізмів захисту прав фізичних та юридичних осіб є Рада Європи (Council of Europe) – міжнародна організація, заснована на принципах демократії, гуманізму, законності, верховенства права і прав людини.

На європейському континенті протягом десятиліть в рамках Ради Європи, членом якого є і Україна, сформувалася єдина система захисту прав людини, що в основному відповідає вимогам міжнародного права.

Значення й роль Ради Європи в контексті функціонування механізмів захисту прав можна визначити у декількох напрямках: юридичному (створення та введення в силу Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також ряду документів; забезпечення діяльності Європейського суду з прав людини); організаційному (організація, реалізація і підтримка соціальних проектів, спрямованих на розвиток громадянського суспільства країн – членів Ради Європи); політичному (сприяння визнання

державами принципу верховенства права, забезпечення прав та основних свобод людини громадянам держав – членів Ради Європи, організація співпраці між державами з метою досягнення цілей Ради Європи).

Європейський суд з прав людини (англ. European Court of Human Rights; часто вживана аббревіатура – ECHR) – частина механізму захисту прав людини в країнах, що ратифікували Конвенцію прав людини; соціальний інститут, покликаний забезпечувати дотримання основних положень Конвенції; міжнародний судовий орган, який розглядає позови фізичних та юридичних осіб, а також окремих держав, що стосуються недотримання невід'ємних прав і свобод людини. Згідно Протоколу № 11, що вступив в силу 1 листопада 1998 р., усі країни, що ратифікували Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, зобов'язані підкорюватися рішенням Європейського суду з прав людини [1, с. 27].

В даний час Європейським Судом з прав людини здійснюється велика робота по контролю над дотриманням державами положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція, Європейська Конвенція). Обсяг справ, що розглядається Судом, стає дедалі більшим. Результатом роботи Європейського Суду є не тільки виявлення порушень з боку держав – учасниць Конвенції взятих на себе зобов'язань, але також і тлумачення положень Конвенції, принципів і норм, що існують в міжнародному праві, в залежності від конкретної ситуації.

В умовах демократичного розвитку громадянського суспільства необхідним є правове забезпечення і захист прав не тільки фізичних, але й юридичних осіб. Правовими підставами такого захисту є ч. 1 ст. 91 ЦК України, відповідно до якої юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині [2]. Ця норма кореспондує положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [3] (надалі – Конвенція), яка відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України [4] та прецедентному праву, створеному правозастосовною практикою Європейського Суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), яка на підставі ст. 17 Закону України від 23.02.2006 № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права для національних судів [5, с. 46].

Тепер кожен, хто перебуває під юрисдикцією України, після вичерпання всіх національних засобів правового захисту і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення на національному рівні має не лише право, а й реальну можливість звернутися до ЄСПЛ (Франція, м. Страсбург) за захистом своїх прав та свобод, проголошених у Конвенції та додаткових протоколах до неї. Під поняттям «вичерпання національних засобів захисту» слід розуміти звернення заявника до всіх судових інстанцій держави, включаючи касаційну інстанцію – Верховний Суд України. Таким чином, у практичне

життя впроваджено ч. 4 ст. 55 Конституції України: «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [6, с. 310].

Слід зауважити, що застосування Конвенції для захисту прав юридичних осіб в ЄСПЛ має певну специфіку, яка зумовлена особливостями визначення суб'єктів звернення та обмеженням кола правовідносин, щодо яких відбувається захист прав юридичних осіб.

Виконання положень Конвенції та прецедентної практики, виробленої Судом, до юридичних осіб має як ряд особливостей, так і ряд теоретичних і практичних питань. Зокрема, є термінологічне розходження, що стосується юридичних осіб: в самій Конвенції використовується термін «особи і неурядові організації» ("persons and non-governmental organizations"), а в Додатковому протоколі, що закріплює право власності, – «фізичні і юридичні особи» ("natural or legal person"). У зв'язку з цим є дискусії про те, в чому полягає принципова відмінність в використовуваних термінах («неурядові організації» в одному випадку і «юридичні особи» в іншому випадку) і який вплив на права, які охороняються Конвенцією, може мати така термінологічна відміна. Інші не менш важливі особливості застосування Конвенції і прецедентної практики Суду, пов'язані з розглядом скарг юридичних осіб, стосуються самостійного і абсолютно незалежного від національного законодавства підходу Суду до тлумачення і розуміння деяких правових конструкцій і теорій. Наприклад, згідно з практикою Суду юридичні особи можуть користуватися правами і гарантіями, наданими в кримінальному процесі; юридичні особи можуть відчувати моральні страждання і претендувати на компенсацію їх моральної шкоди; майном можуть бути не тільки речі і права, а й клієнтура, ліцензії.

Відповідно до ст. 34 Конвенції, ЄСПЛ «може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб», а ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції [7] говорить про захист власності «фізичних та юридичних осіб». У зв'язку з цим виникають термінологічні розбіжності між терміном «неурядова організація» та нормами законодавства України щодо визначення кола юридичних осіб, які можуть бути віднесені до «неурядових організацій» та «юридичних осіб», права яких підлягають захисту ЄСПЛ. Так, О. Данелія відносить до неурядових організацій, які можуть звертатися до ЄСПЛ відповідно до ст. 34 Конвенції «громадські об'єднання... у найрізноманітніших формах: спілки, ліги, благодійні організації та фонди, фундації, об'єднання тощо». Зауважимо, що не всі названі організаційно-правові форми відносяться до громадських об'єднань. Втім, автор цілком справедливо вказує, що неспівпадіння термінів не має принципового значення для визнання заяви прийнятною, оскільки «ЄСПЛ самостійно визначає, виходячи із представлених фактів, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією» [8, с. 105]. І дійсно, практикою ЄСПЛ поступово сформувалися прецедентні норми, якими було визнано, що до юридичних осіб, які можуть

бути суб'єктами звернення до ЄСПЛ, відносяться об'єднання та організації, які не представляють державу і не засновані нею. Тобто у контексті українського законодавства суб'єктами звернення до ЄСПЛ є юридичні особи приватного права, причому практика Суду свідчить, що прийнятними можуть бути визнані заяви, як невідприємницьких, так і підприємницьких юридичних осіб.

Аналіз практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що повністю співпадають передбачені Конвенцією процесуальні (процедурні) права фізичних та юридичних осіб, а саме: право на ефективні засоби правового захисту і право на справедливий і публічний судовий розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Саме ці права забезпечують захист матеріальних прав через якісні та справедливі судові процедури. А отже, юридичні особи нарівні з фізичними можуть посилатися на: ст. 6 Конвенції, яка встановлює право на справедливий суд, а саме: право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом; ст. 7, яка виключає покарання без закону; ст. 13 про право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі; ст. 18, яка встановлює заборону застосування обмеження прав і свобод для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені [9, с. 20]. Ці права цілком відповідають змісту ст. 55 Конституції України, якою передбачено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Окрім зазначених прав, захисту в ЄСПЛ підлягають гарантовані Конвенцією права юридичних осіб: на свободу прав думки, совісті та релігії (ст. 9 – стосовно релігійних організацій); на свободу вираження поглядів, що включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів, що, втім, не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств (ст. 10); на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів (ст. 11); на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження (ст. 13); на недискримінацію (ст. 14); на мирне володіння майном (п. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції) [10].

Необхідно зауважити, що посилюється тенденція до підвищення кількості звернень від юридичних осіб до ЄСПЛ. Отже, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод разом із численною практикою її застосування надають таким суб'єктам права як юридичні особи можливість звертатися до Європейського суду з прав людини з метою захисту своїх прав та інтересів.

Висновки та пропозиції. Як свідчить судова практика, звернення юридичних осіб за захистом своїх прав до ЄСПЛ є менш численними, ніж скарги фізичних осіб, однак Конвенція і практика ЄСПЛ забезпечує їх достатньо ефективний захист.

Звернення юридичних осіб щодо поновлення порушених прав до ЄСПЛ є дієвим інструментом

правового захисту у випадках, коли вичерпані можливості захисту прав в національних судах. Важливе значення для розвитку національного законодавства мають правові позиції ЄСПЛ, на які спирається сам Суд у наступних аналогічних рішеннях, і які є джерелом права для українських судів.

Список літератури:

1. Павлик Н.П. Механізми захисту прав людини / Mechanisms for Protecting Human Rights. Енциклопедія прав людини: соціально педагогічний аспект : [колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н.А. Сейко ; відп. ред. Н.П. Павлик. Житомир : Волинь, 2014. 220 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/Laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
5. Хоменко М. Ефективність способів захисту цивільних прав та інтересів у практиці Європейського суду. *Юридична Україна*. 2016. № 5–6. С. 45–53.
6. Горобець Н.Г. Поняття та сутність права власності в контексті Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 307–312.
7. Перший Протокол від 20.03.1952 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_535
8. Данелія О.С. Юридичні особи як суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 104–109.
9. Бурденюк С. Гарантії захисту права власності відповідно до ст. 1 Першого Протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 19–23.
10. Снісаренко Л.Ю. Захист прав юридичних осіб в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1241>

References:

1. Pavlik N.P. (2014). Mekhanizmi zahistu prav lyudini / Mechanisms for Protecting Human Rights. Encyklopediya prav lyudini: social'no pedagogichnij aspekt : [kolektivna monografiya] / kol. avt., za zag. red. prof. N.A. Sejko ; vidp. red. N.P. Pavlik. ZHitomir : Volin', 220 s.
2. Civil'nij kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Konvenciya pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod vid 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Konstituciya Ukrainy: priinyata na p'yatij ses. Verhov. Radi Ukrainy 28 cherv. 1996 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
5. Homenko M. (2016). Efektivnist' sposobiv zahistu civil'nih prav ta interesiv u praktici Evropejs'kogo sudu. *Yuridichna Ukraina*. Vol. 5–6. S. 45–53.
6. Gorobec' N.G. (2014). Ponyattya ta sutnist' prava vlasnosti v konteksti Pershogo Protokolu do Konvencii pro zahist prav lyudini ta osnovopolozhnih svobod 1950 r. ta praktiki Evropejs'kogo sudu z prav lyudini. *Chasopis Kiyvs'kogo universitetu prava*. Vol. 4. S. 307–312.
7. Pershij Protokol vid 20.03.1952 do Konvencii pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_535
8. Daneliya O.S. (2017). YUridichni osobi yak subekti zvernennya do Evropejs'kogo sudu z prav lyudini. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verhovnoi Radi Ukrainy*. 2017. Vol. 1. S. 104–109.
9. Burdenyuk S. (2016). Garantii zahistu prava vlasnosti vidpovidno do st. 1 Pershogo Protokolu Konvencii pro zahist prav lyudini ta osnovopolozhnih svobod. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo*. Vol. 12. S. 19–23.
10. Snisarenko L.Yu. (2018). Zahist prav yuridichnih osib v konteksti Konvencii pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok*. Vol. 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1241>